

УДК 821.161.2'06-1.09:81'37

СЕМАНТИКА ЛЕКСЕМ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ КОЛЬОРУ В УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ-СИМВОЛІСТІВ

Райна КАМБЕРОВА

*Софійський університет ім. Св. Климента Охридського,
факультет слов'янських філологій
бульвар Цар Освободител, 15, 1504 Софія, Болгарія
тел. (0035 929) 30 83 71, e-mail: rkamberova@abv.bg*

Статтю присвячено дослідженню лексико-семантичних полів колоративів у поетичному мовленні Г. Чупринки, Б. Лепкого, О. Олеся, М. Рильського, В. Пачовського, П. Карманського, М. Вороного. Зокрема, йдеться про особливості поетики ліричної творчості у контексті їхніх драматичних творів та на фоні розвитку раннього модернізму в Україні. Простежено еволюцію творчості поетів, досліджено фольклоризм як стилістичну доміанту їхньої ранньої лірики, а також мариністику, символічні, міфологічні та поетичні особливості, історіософські та національно-патріотичні мотиви ліричної творчості. Розглянуто також асиміляцію та інтерпретацію поетами фольклору, легенд, міфології та Біблії, а також найкращих зразків символізму української та західноєвропейської літератури. Проаналізовано залежність відтінків кольору та семантики назв кольору відповідно до психологічного типу поета та його належності до певної літературної тенденції. Досліджено особливості функціонування слів на позначення кольору, розширення їхньої лексичної валентності та семантики, що відображено у зміні денотативних та конотативних сем у структурі значення.

Ключові слова: семантика лексем, колоративи, поетична мова, найменування кольорів, семантика, психологічні типи, семи, значення.

Дослідження словникового складу української літературної мови, особливо періоду кінця XIX століття – початку XX століття, і зараз є одним з найважливіших питань сучасного мовознавства. Наша робота має за мету виявити результати аналізу специфічної лексичної частини української мови періоду, що характеризується багатьма подіями на світовому рівні, а також в українській історії, житті, культурі. Молоді письменники, молоде покоління, члени літературних угруповань “Молода муза”, “Українська хата” та інші швидко набирають обертів, намагаючись наздогнати і передати нові світові тенденції у мистецтві. Павло Тичина, Григорій Чупринка, Василь Пачовський, Максим Рильський, Микола Вороний, Олександр Олесь та багато інших збагачують мову, удосконалюють словниковий склад новими значеннями і розширюють семантику різних груп лексем. Таким чином їхні твори стилістично і семантично доповнюють і допомагають нормуванню літературної мови.

Це період інтенсивних змін у лексичному складі, і самі зміни спрямовані на збагачення одиниць, що виражають абстрактні поняття, а також тимчасово доповнюють семантично-знакову систему української самосвідомості. Характер і вид цих процесів зумовлений зовнішніми чинниками, які є основними рушійними силами розвитку мови

і, як правильно визначає Д. Шмельов [1: 185], сам факт, що розвиток лексики переважно зумовлений внутрішніми чинниками, пов'язаними із системним характером мови, підкреслює, наскільки парадоксальніший і глибший, ніж нам здавалося на перший погляд, є вплив лексики на зовнішні чинники. Щоб поєднати окремі частини мовного механізму, необхідний зовнішній поштовх, але характер руху визначають особливості механізму.

Активні процеси, які простежуємо у цьому періоді, – це поява не тільки необхідності нових номінацій, а й тенденцій збагачення багатозначності, прагнення мовної одиниці до симетрії. Швидка асиміляція чужих слів у лексичному складі здійснюється за допомогою інших близьких, сусідніх слів'янських мов – польської і російської, перекладацької роботи, яка значно розширила основу словотвірних процесів і таким чином призвела до семантичних змін. Але найважливішу роль у появі змін відіграє власне література.

У поезії, яку можемо назвати, ґрунтуючись на дослідженнях літературознавців, символістичною, спостерігаємо збільшення кількості нових семантичних понять і символів. Можемо відокремити групи лексем за основними видами зв'язків і ускладненням організації семантичної системи. Але разом з тим маємо зазначити, що водночас відбувається ще один процес – зміна вже наявної семантики символів, яку читач знав і міг впізнати.

О. Муромцева в дослідженні “Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття” висловлює думку, що однією з основних проблем є відсутність достатньої кількості досліджень цього періоду і тому пригаданні йому явища помилково відносять до наступного періоду – радянського [6]. Ця обставина зумовлює необхідність нашої роботи, яка, своєю чергою, є частиною більшого дослідження, спрямованого на обмеження появи окремих символів, зміну в семантиці слів, уточнення їхнього розвитку.

Реалізована аналізаторська робота відбувалася в декілька етапів – вибір представників символізму з різних літературних груп, з огляду на думки дослідників українського модернізму, збирання та класифікація слів за граматичними і семантичними категоріями, дослідження нових семантичних значень. За семантичною ознакою лексику поділено на дві групи – з номінативним значенням та реляційним, лексеми, пов'язані непрямо і які тільки асоціюються з певним колом значення (цей термін створений якраз для потреб цього дослідження). Виявилось, що було легко відділити, окреслити цю першу групу, бо слова прямо називали предмети, явища, стан (*бачити, зазирати, доглядати, подивитися, взір, погляд, очі, небачений та ін.*). Інша група, класифікована за реляційною ознакою, пов'язаною з людським зором, має значно ширше семантичне поле. Так, була відокремлена група лексем зі значенням кольору як універсалії зорового сприйняття. В усіх культурах, як стверджує А. Вежбицька [2], особливо важливим є сприйняття через очі, а також описання того, що ми бачимо, тому поняття “кольору” можемо розглядати в багатьох мовах як самодостатнє семантичне поле.

Розглянемо семантичні моделі кольорів, які функціонують в мовній картині українських поетів досліджуваного періоду, спираючись на праці дослідників, які займаються вивченням мовної картини світу і певних лексико-семантичних груп.

Символіка кольорів відіграє значну роль у міфології, народних обрядах, алхімії, мистецтві та ін. і змінюється залежно від означуваних предметів, регіональних особливостей, традицій тощо. Взагалі можемо відокремити сім основних груп кольорів: **червоний, жовтий, зелений, синій, чорний, сивий, білий**. Навколо цього ядра необхідно звернути увагу на деривати, які належать до різних частин мови (*фіолет, білити, пожовклий, чорно*), а також на складні слова, в яких одна основа пов'язана з кольорами, а інша – з певними ознаками, предметами, станом людини (*чорнозализний, замріяно-жовтий*). Периферійною зоною цього лексико-семантичного поля є

колоративи, що характеризують інтензитет – *рожевий, блакитний, срібний, багряний, бордовий, небесно-блакитний, фіолетовий, золотий, оранжевий* та ін. За ступенем відносності можемо поділити її на три групи:

- максимально широку асоціативну зону (*білий, жовтий, синій, чорний, червоний*);
- середню асоціативну зону (*блакитний, рожевий, фіолетовий, оранжевий*);
- мінімальну асоціативну зону (авторські неологізми – *срібнолентний, срібнопухий, білокорий, сизокрилий, жовтогарячий*).

Сакральний для усіх культур **білий** колір і в поезії символістів має традиційну семантику – символ невинності, чистоти, непорочності, божественного. Письменники не змінюють його семантики, а додають нові значення (О. Олесь: “*Стану я в своїй крові,/ Наче голуб білий, стану,/ І розкрию свою рану/ В рани – рани світові*” – у цьому випадку колоратив має значення “чистий, безгрішний”). Поетичні *білі руки, біле чоло, білолиций парубок (дівчина)* мають статус фольклорних елементів (“*Пара білих рук – Як пара білих крил...*” (Б. Лепкий); “*Вели його маленькі, як пігмеї/ Із казки, велетня орла,/ З чолом, білішим від лілеї...*” (О. Олесь).

Часто білий колір поєднують з його антиподом – **чорним**. Він асоціюється зі смертю, яка передається метафоричними образами, як-от: “*Ліс мовчав у смутку, в чорному акорді...*” (П. Тичина), “*На склоні гір, де чорний бір...*” (Б. Лепкий). У творах трапляються і прямі відгуки української літературної та фольклорної традиції (*чорний ворон, чорний пугач, чорний крук*), які мають негативне значення і є передвісниками нещастя, але є також випадки, коли вирази з прикметником *чорний* позитивно характеризують людську зовнішність: *чорні брови, чорна кісонька* тощо. В поезії О. Олесь стилізовані фольклорні поетизми побудовані на основі асоціації: *чорна кров, чорний піт, чорні уста*, вони реалізують широкий спектр негативних конотативних значень – такий, який з’являється після важкої роботи, як-от “змучений, втомлений”. Творче новаторство у народнописенній образності наявне у Григорія Чупринки, який передає абстрактні поняття, персоніфікує їх і створює яскравий образ-символ (*В чорній масі Морок чорний,/ Морок сонний,/ Під чорною тугою*).

Сивий колір в дослідженому матеріалі передає одну особливість свого традиційного функціонування – найчастіше позитивну оцінку (*Із сивої-сивої Давнини причаляють* (П. Тичина). “Сивий”, який традиційно характеризує людське волосся чи шерсть, в поетичній мові розширює свою валентність і може передавати різні реалії: *сніг паде/ І в сивій гряді тає* (Б. Лепкий). Відповідно прикметник допомагає актуалізації негативних сем: “темний”, “сумний”, “похмурий”, які відображають психічний стан чи соціальний: *Тут сиве небо й сиві очі у затурбованих людей ....* Трапляється і синонімічне вживання зі словом *безбарвний*.

Зелений колір має найбільше асоціативне поле, тому що є основним кольором у природній картині. Але в поезії аналізованих поетів він займає чи не останнє місце. У принципі, зелений має позитивне значення, пов’язується з рослинністю, життям, молодістю, плодovitістю, красою і радістю (*...ний до дна Вино, надією зелене* (О. Олесь).

При аналізі **жовтого** колоративу увага концентрується на найактивніших його кольорах – *жовтому і золотому*. Лексеми жовтого кольору вживаються головню з нейтральним значенням або з негативно-емоційним – “вмираючий, старий, давній” (*жовта трава, пожовклий ліс, пожовклі книги*). Золотий, своєю чергою, має позитивну семантику: *золоті коси, золоте вино, золотопере сонце, золотоустий місяць*.

Золотий – символ сонця, світла, багатства, у християнстві – чистого світла, духовного багатства і разом з тим ідолопоклонства та зла. Ще з біблейських часів символізує силу та багатство, передаючи реальну владу цього дорогоцінного металу. В українському

фольклорі золотий – символ не тільки багатства (і не завжди у позитивному значенні), але й символ жіночої краси, жита, хліба. У творах символістів можемо знайти й нетрадиційну семантику слова:

“І на деревах *листя* зробилось не те,
Не зелене, а ніби якесь *золоте*,
Та що з *золота*?
Глянь – воно чахне!” (Б. Лепкий).

Лексема *золотий* разом із займенником *якесь* виявляє зневажливе ставлення, це враження підтримується дієсловом *чахнути*. У цьому випадку значення прикметника “золотий” інтегрувалося зі значенням прикметника “жовтий” за допомогою семи “вмираючи”. Автор свідомо наполягає на двозначності слова: золотий позначає колір, протиставлений зеленому, життю, і називає дорогоцінний метал, але мертвий.

У ранній творчості Лепкого **червоний** продовжує традиційне значення родини, (*намалюй мені гріб, а на гробі / білий хрест і червону калину*) та ідентичним способом розвивається надалі, стає синонімом революції, зміни, комунізму (*Змовкли хори червоні*).

Експресивність і яскравість передають синтаксичні синоніми *червоніти*: *горіти*, *як жар*; *маковіти*; *палати коралями*; *паленіти*; *цвісти маком*. Найчастіше ці фольклорні слова вживають Богдан Лепкий і Олександр Олесь: “*рожа паленіє*”, “*коралями запалає дозрілий овоч*” (Б. Лепкий); “*кров квітне маком*”, “*троянда горить, як жар*” (О. Олесь).

Естетика **блакитного** в поезії найкраще відображає символістські тенденції. Він давно вже сприймається як символ неба, безмежного, мрій, надій. Можемо знайти його в ліриці Тичини, де образ душі – блакитний і білий, що означає “чистий, безгрішний”.

За українською літературною традицією у творах символістів найчастіше знаходимо національні символи, трансформовані уявою митця, що відображають навколишній світ різними способами. Саме символ об’єднує поняття про реальність і є умовним знаком певних явищ. Семантика символу поєднує літературні твори окремої течії з історією, традицією. Кожному літературному напряму притаманні власні символи, які передають певні враження, почуття, ідеї, пов’язані з історичними подіями.

1. Бондарко А. Лингвистика текста в системе функциональной грамматики // Текст. Структура и семантика. М., 2001.

2. Вежбицкая А. Обозначения цвета и универсалии зрительного восприятия // Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М., 1996. С. 231–291.

3. Дзивак О. Лексика на означення цветів в сучасному українському літературному мові. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. К., 1975.

4. Космеда Т. Очерки по функциональной лексикологии. Львов, 1997.

5. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу // Мовознавство. 2004. № 5–6. С. 36–41.

6. Муromцева О. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX століття. Харків, 1985.

7. Ткаченко О. Структура і розвиток назв кольорів в українській мові. К., 1967.

8. Шмелев Д. Русский язык и советское общество. Лексика современного русского литературного языка. М., 1968.

**LEXICO-SEMANTIC FIELDS
OF THE COLORATIVES IN THE POETIC SPEECH
OF UKRAINIAN POETS-SYMBOLISTICS**

Райна КАМБЕРОВА

*Sofia University St. Kliment Ohridski,
Faculty of Slavic Studies,
Tsar Osvoboditel Blvd., 15, 1504 Sofia, Bulgaria
tel. (0035 929) 30 83 71, e-mail: rkamberova@abv.bg*

Lexico-semantic fields of the coloratives in the poetic speech of G. Chuprynka, B. Lepkiy, O. Oles, M. Rylskiy, V. Pachovskiy, P. Karmanskyj, M. Voronyj are examined in this thesis. The investigation is focused on the poetics of these poet's lyric literary activities in the context of their dramatic works and on the background of early Ukrainian modernism development. While analyzing the poets collected works, the author traces the artist's creative evolution, considers folklorism as a stylistic dominant in the poet's early lyric, investigates his marinistics, distinguishes the symbolistic, mythological and poetic features, the historiosophic and national-patriotic motives of their lyric creative work. The level of poets assimilation and interpretation of folklore, legend and mythology as well as Bible material and best as Ukrainian literature and West European symbolism achievements have been determined. The dependence of colour shades and colour nomination semantics is analysed according to psychological type of the poet and his belonging to certain literary tendency. The peculiarities of functioning of words for denoting colours, extending of their lexical valency and stylistic renewing semantics, which are reflected in breaking of denotative and connotative semes in colorative meaning structure.

Key words: lexico-semantic fields, colorative, poetic speech, colour nomination, semantics, psychological type, lexical valency, seme, meaning.

**СЕМАНТИКА ЛЕКСЕМ
СО ЗНАЧЕНИЕМ ЦВЕТА В ТВОРЧЕСТВЕ
УКРАИНСКИХ ПОЭТОВ-СИМВОЛИСТОВ**

Райна КАМБЕРОВА

*Софийский университет им. Св. Климента Охридского,
факультет славянских филологий,
бульвар Цар Освободител, 15, 1504 София, Болгария
тел. (0035 929) 30 83 71, e-mail: rkamberova@abv.bg*

Статья посвящена исследованию лексико-семантических полей колоративов в поэтическом языке Г. Чупринки, Б. Лепкого, А. Олеся, М. Рыльского, В. Пачовского, П. Карманского, Н. Вороного. В частности, речь идет об особенностях поэтики лирического творчества в контексте их драматических произведений и на фоне развития раннего модернизма в Украине. Прослеживается эволюция творчества

поэтов, исследуется фольклоризм как стилистическая доминанта их ранней лирики, а также маринистика, символические, мифологические и поэтические особенности, историософские и национально-патриотические мотивы лирического творчества. Рассматривается также ассимиляция и интерпретация поэтами фольклора, легенд, мифологии и Библии, а также лучших образцов символизма украинской и западноевропейской литературы. Произведен анализ зависимости цветовых оттенков и семантики названий цвета от психологического типа поэта и его принадлежности к определенной литературной тенденции. Исследованы особенности функционирования слов для обозначения цвета, расширение их лексической валентности и семантики, которое отображено в изменении денотативных и конотативных сем в структуре значения.

Ключевые слова: семантика лексем, колоративы, поэтический язык, названия цвета, семантика, психологические типы, семы, значение.

Стаття надійшла до редколегії: 01.12.2008

Прийнята до друку: 26.12.2008